

QLOBAL İNGİLİS DİLİNDƏ EMOSİYALARIN FRAZEOLÖGİYASI VƏ EMOTİV FRAZEOLÖJİ VAHİDLƏR

XÜLASƏ

Frazeoloji vahidlərin korpusu emotivliyə görə leksemlərdə olduğu kimi, iki qeyri-bərabər hissəyə - emosiyaların frazeologiyasına və emotiv frazeologiyaya bölünür. Frazeoloji lüğətdən davamlı seçmə yolu ilə cəmi 1971 frazeoloji vahid təhlil edilib. Materialımızda emosiya bildirən 797 frazeoloji vahid və ya ümumi sayın 2,47%-i mövcuddur. Emotiv frazeoloji vahidlər emosional məna daşıyan frazeoloji vahidlərin məcmusudur; onlar insanın münasibətini və emosional vəziyyətini ifadə edən frazeoloji vahidlərin xüsusi tipini təmsil edir. Emosiyaların frazeologizmləri prosessual xarakterli vahidlərin üstünlüyü ilə xarakterizə olunur və proses, bir qayda olaraq, aktiv hərəkət və ya təsir göstərir. Onlar idiomatik lüğətlərin korpusundan götürülmüş seçilmiş frazeoloji vahidlərdir. Emotiv frazeoloji vahidlər, ümumiyyətlə, arqotik frazeologiya kimi, prosessual semantika vahidlərinin üstünlüyü ilə xarakterizə olunur. Beləliklə, qeyri-prosessual və prosessual frazeoloji vahidlərin nisbəti 1:4 təşkil edir ki, bu da arqotik frazeologiyanın təzahür etdiyi emosional münasibətin aktiv təzahüründən xəbər verir. Diqqətinizə təqdim olunan məqalə qlobal ingilis dilində emotiv frazeoloji vahidlərin öyrənilməsinə həsr olunub.

Açar sözlər: *emosiyaların frazeologiyası, emotiv komponent, lingvokulturoloji koordinatlar, subkulturoloji identifikasiya leksemi, ironiya, arqo.*

Dil insanların qarşılıqlı sosial əlaqəsinin kodudur. Bu gün təxminən 6500 müxtəlif təbii dil mövcuddur. Onlardan yalnız 200-ü rəsmi dövlət dilidir. Dünya əhalisinin yarısından çoxu bu on bir dildə danışır. Bunlara Çin (Putunxua), ərəb, ispan, portuqal, hindi, benqal, yapon, fransız, alman, rus və ingilis dilləri daxildir. Dillər qloballaşmanın əsasıdır, əsl şah damarıdır: qlobal dil olmadan qloballaşma olmazdı, əksinə, qloballaşma olmadan da qlobal dil mövcud olmazdı.

İngilis dilində danışanların sayını müəyyən etmək çətindir. Ən yüksək hesablamalara görə, onların sayı 1,8 milyarddır. İngilis dilinin qlobal miqyasda yayılması aşağıdakı kimi baş vermişdir: bu prosesi dörd mərhələyə bölmək olar: 1) XVII və XVIII əsrlərdə ingilis dili Britaniya müstəmləkəçiliyi nəticəsində yayıldı; 2) XVIII və XIX əsrlərdə o, Böyük Britaniyanın Sənaye İnqilabındakı aparıcı rolu ilə əlaqəli dil kimi yayıldı; 3) XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində o, Ameri-

* ADU, filologiya elmlər doktoru, Professor. Email: nigar_veliyeva@yahoo.com

kanın iqtisadi üstünlüyü və siyasi liderliyinin dili kimi yayıldı; 4) XX əsrin ikinci yarısında isə o, ABŞ-ın texnoloji hökmranlığı sayəsində yayıldı [Vəliyeva: 2018, p.22].

İngilis dili Hind-Avropa dil ailəsinin Qərbi German qolu daxilindəki Anglo-Friz qrupuna aiddir. O, ən çox Friz dili ilə, daha az dərəcədə Holland (Holland-Flamand) və Aşağı German (Plattdeutsch) dialektləri ilə, daha uzaqdan isə müasir standart alman dili ilə qohumluq əlaqəsinə malikdir. Əcdad dil olan proto-Hind-Avropa dilində təxminən 5000 il əvvəl Cənub-Şərqi Avropa düzənliklərində dolaşdıqları ehtimal edilən köçərilər danışdılar. İngilis dilinin təkamülünə dair genişmiqyaslı tədqiqatlarda onun tarixi adətən dörd mərhələyə bölünür: Qədim ingilis dili, Orta ingilis dili, Erkən yeni ingilis dili və Yeni (və ya müasir) ingilis dili. Lakin bu, çətin bir işdir, çünki ingilis dilinin inkişafının bir dövrünün nə vaxt bitdiyini və digərinin nə vaxt başladığını dəqiq müəyyən edən dəqiq qaydalar yoxdur. 1500 ildən çox təkamül dövründə ingilis dilinin lüğət ehtiyatı xeyli genişlənmişdir. Dilin ən əhatəli lüğəti olan “Oxford English Dictionary” (13 cild, 1933), “Tarixi Prinsiplər üzrə Yeni İngilis Dili Lüğəti”-nin (10 cild, 1884–1933, üstəgəl əlavə cildlər) yenidən işlənmiş nəşri 500.000 sözdən ibarətdir. Hazırkı hesablamalar göstərir ki, ingilis dilinin lüğət ehtiyatı bir milyondan çox sözdən ibarətdir. Bunların əksəriyyəti yalnız 20-ci əsrin ortalarından sonra istifadəyə verilmişdir. İngilis dili dünyanın hər hansı digər dilindən daha geniş lüğət ehtiyatına malikdir, baxmayaraq ki, bəzi dillər, məsələn, çin dili, söz yaratmaq qabiliyyəti baxımından onunla rəqabət aparır. İngilis dili təxminən yarısı alman mənşəli (qədim ingilis və skandinavi dilləri), yarısı isə italyan və ya roman mənşəli (fransız və latın) elementlərdən ibarətdir; eyni zamanda, bütün əsas dillərdən, xüsusən də latın, yunan, fransız və skandinaviya dillərindən, eləcə də bir çox digər dillərdən geniş və davamlı borclanma ingilis lüğətindəki çoxsaylı sözlərin əsasını təşkil edir. Miqdar və sıra sayları, şəxs əvəzlilikləri və çoxsaylı isimlər və sifətlər qədim ingilis dilindən götürülmüşdür; fransız dili mücərrəd və intellektual anlayışları bildirən terminlərlə yanaşı, “duke, marquis, baron” - “hərsoq”, “markiz” və “baron” kimi rütbə və status təyinatlarını da özündə birləşdirmişdir. Bundan əlavə, müəyyən proseslər həm çoxsaylı yeni sözlərin ortaya çıxmasına, həm də lüğət ehtiyatının daha da genişlənməsi üçün nümunələrin formalaşmasına səbəb olmuşdur [Vəliyeva: 2018, p.80-83]. Belə proseslərə aşağıdakılar daxildir: “burp” və “clink” kimi sözlərin yaranmasına səbəb olan onomatopeya (səs təqlidi); prefiks və suffikslərin (həm “mis-” və “-ness” kimi doğma, həm də “ex-” və “-ist” kimi alınma şəkilçilərin) əlavə edilməsi ilə həyata keçirilən affiksasiya; söz hissələrinin birləşdirilməsi (məsələn, “breakfast” və “lunch” sözlərinin hissələrindən yaranmış “brunch” sözündə olduğu kimi); “bonehead” və “downpour” kimi sözləri meydana gətirən sərbəst birləşdirmə; mövcud sözlər əsasında yenilərinin yaradıldığı və yeni sözün formasının onun ilkin sözdən törədiyini göstərdiyi “back-formation” (məsələn, “jelly” isimindən yaranmış “to jell” feli); və funksional dəyişiklik -

sözün ilkin nitq hissəsindən fərqli bir nitq hissəsi kimi istifadə edilməsi (məsələn, “shower” isimindən “to shower” feli kimi istifadə olunması).

Lüğətin genişlənməsinə ən çox töhfə verən proseslər, ehtimal ki, affiksasiya və xüsusilə də ingilis dilinin sintaktik quruluşunun asanlaşdırdığı funksional dəyişiklikdir. İngilis dili dünyanın ən mürəkkəb orfoqrafiya sistemlərindən birinə malik hesab olunur. İngilis dilinin yazılı forması iki əsas səbəbdən fonetik cəhətdən dəqiq deyil. Birincisi, sözlərin orfoqrafiyası tələffüzlərindən daha az dəyişib; məsələn, “knife” sözündəki “k” hərfi və “right” sözündəki “gh” kombinasiyası bir vaxtlar tələffüz olunurdu. İkincisi, xarici mənbələrdən götürülmüş müəyyən orfoqrafiya qaydaları qorunub saxlanılmışdır; məsələn, XVI əsrdə “doubt” sözünə (əvvəllər “doute” kimi yazılırdı) onun törədiyi latın sözü olan “dubitare”-nin təsiri ilə “b” hərfi əlavə edilmişdir.

Müasir ingilis dilinin qlobal miqyasda yayılmasına ilkin olaraq onun dünya gücünün dili olması səbəb olmuşdur – əvvəlcə hərbi qüdrət, daha sonra isə texnoloji və iqtisadi üstünlük vasitəsilə. Bu gün ingilis dili bütün dünyada geniş şəkildə istifadə olunur. Fərqli xalqlar arasında mədəniyyətlərarası ünsiyyət insan cəmiyyətinin inkişafının ayrılmaz hissəsidir. Müasir dünya qloballaşma yolu ilə irəliləyir. Qloballaşma insanların, mədəniyyətlərin və iqtisadiyyatların getdikcə daha da yaxınlaşması prosesidir. Qloballaşma kimi tanınan proses müxtəlif mərhələlərdə müxtəlif xalqlar və hətta ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən idarə olunub. Qloballaşma texnologiya, iqtisadiyyat, siyasət və mədəniyyət kimi sahələrdə qlobal qarşılıqlı əlaqəni və qarşılıqlı asılılığı gücləndirən geniş yayılmış bir prosesdir. Qloballaşma ən çox iqtisadi kontekstdə - qlobal istehsal və istehlak nümunələrini birləşdirmək prosesi kimi müzakirə olunsada, o, həm də mədəni mənzərəni, eləcə də həyatın texnoloji, siyasi və sosial ölçülərini dəyişdirən güclü bir qüvvə kimi çıxış edir. Son iki onilliyi qloballaşma dövrü adlandırmaq həddindən artıq sadələşdirmə ola bilər. Şübhəsiz ki, beynəlxalq ticarətin həcmi, eləcə də qlobal iqtisadiyyatı formalaşdıran maliyyə və texnoloji qarşılıqlı təsirlər artmaqda davam edir. Bununla belə, bundan daha çox şey var: innovasiyalar, informasiya mübadiləsinin və insan axınlarının intensivliyi də keyfiyyətə yeni səviyyəyə çatır. Bir vaxtlar lokal xarakter daşıyan problemlər bu gün qlobal hala gəlib: ətraf mühitin pisləşməsi, qanunsuz immiqrasiya, terrorizm və narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsi bəhs etmək kifayətdir. Dövlətin nə qədər güclü olmasından asılı olmayaraq, onlar artıq milli hüquq sistemi çərçivəsində həll edilə bilməz, çünki bu problemlər qlobal miqyas alıb.

Müasir dünyada insan mobilliyinin və informasiya axınlarının miqyası artır və bununla yanaşı, tanış bir problem daha da güclənir: qlobal proseslərdə iştirak edənlərlə geridə qalanlar arasında uçurum. Bu vəziyyətin nəticəsi, təhlükəli dözümsüzlük fenomeni ilə müşayiət olunan nəzarətsiz miqrasiyanın artmasıdır. Xəstəliklər də sərhəd tanımır və insanların daimi hərəkəti onların yayılmasını asanlaşdırır. Narkotik kartelləri və mütəşəkkil cinayətkar qruplar fəaliyyətlərini genişləndirir və bir neçə onillik əvvəl ağılasığmaz görünən şəkildə yenidən

qruplaşır. Halbuki qloballaşma yalnız mənfi aspektləri əhatə etmir. Beynəlxalq səviyyədə də dünyanın bir seçim qarşısında qaldığı barədə məlumatlılıq yaranır: “one world or no world” - ya “vahid dünya”, ya da heç bir dünya olmayacaq. Artan qarşılıqlı asılılıq fonunda transmilli problemlərin həlli qlobal yanaşma tələb edir. Qlobal vəziyyət hər şeyin bir-biri ilə əlaqəli olduğunu açıq şəkildə göstərir. Dünyanın bir hissəsində bir fəlakət baş verərsə, qaçılmaz olaraq digərində əks-səda verir. Bu gün bu, xüsusilə Ebola virusu və ya Metapnevmo virusu kimi təhdidlərdə özünü göstərir. “Yerli (lokal, kiçik) şəkildə hərəkət et, qlobal miqyasda düşün” prinsipi işığında həmrəylik konsepsiyasının qəbul edilməsi bizi ətraf mühit məsələlərini həll edərkən iqtisadi gücün rolunu yenidən düşünməyə vadar edir. “Yaşıl” partiyaların Avropada və sonradan bütün dünyada demək olar ki, eyni vaxtda meydana çıxması universal insan dəyərlərinin oxşar olmağa meylli olduğunu göstərir. “International Amnesty” kimi təşkilatların işi bir daha təsdiqləyir ki, hətta müharibə dövründə - istər yerli, istər milli, istərsə də qlobal münaqişə olsun - bu dəyərlər daim eyni qalır. Qlobal problemlərin çoxluğu və bir-biri ilə əlaqəli ehtiyaclar göstərir ki, biz həqiqətən də oxşar, bəlkə də ekvivalent dəyərlərin paylaşıldığı bir dünyada yaşayırıq. Hər savadlı insan bu ehtiyacların və dəyərlərin qlobal miqyasda ifadə edilməli və yayılmalı olduğunu başa düşür. Və indiki zamanda ingilis dili bu ünsiyyət üçün vasitə rolunu oynayır. Bütün bunlar qloballaşmanın mürəkkəb və çoxşaxəli bir fenomen olduğunu göstərir. Mədəni qloballaşma universal mədəni dəyərlərin sintezini və yeni bir mədəni reallığın yaranmasını nəzərdə tutur. Müasir dünyada xalqlar arasında mədəni əlaqələrin genişlənməsi, ünsiyyət və qarşılıqlı anlaşılanın inkişafı ilə yanaşı, onlar arasında daha sıx münasibətlərin yaranmasına səbəb olur. Lakin bu yaxınlaşma prosesi nəticələrsiz deyil: kiçik xalqların fərqliliyi böyük xalqların mədəniyyətlərinin təsiri altında itirilir, mədəniyyət özü isə birləşməyə və vahid kimliyin formalaşmasına doğru irəliləyir. Dünya münasibətlərin qloballaşması iradəmizdən asılı olmayan bir prosesdir; kimsə deyə bilər ki, buna qarşı çıxmaq mümkün deyil. Lakin vahid iqtisadi mədəniyyətin formalaşdırılması prosesi müəyyən xalqlar üçün mədəni özünəməxsusluğun qismən və ya hətta tamamilə itirilməsi təhlükəsi daşıyır [Vəliyeva: 2018, p.21-22].

Leksikologiyada söz birləşməsinin əhatə dairəsi frazeoloji vahidlərə - tam və ya qismən məcazi mənə ilə xarakterizə olunan sabit söz birləşmələrinə qədər uzanır. Frazeoloji vahidlər adətən nitqdə sərbəst şəkildə qurula bilməyən, əksinə hazır vahidlər kimi təkrarlanan sözlərin motivasiya olunmamış birləşmələri kimi müəyyən edilir. Frazeoloji vahidlərin əsas xüsusiyyətlərinə idiomatiklik, sabitlik və tək bir sözə ekvivalentlik daxildir [Vəliyeva: 2019, p.296]. Frazeologiya dilçiliyin sabit ifadələri, fərqli ifadə tərzlərini və söz birləşmələrini - ümumi şəkildə frazeoloji vahidlər adlandırılan elementləri öyrənən sahəsidir. Dilin bütün frazeoloji vahidlərinin məcmusu da həmin dilin frazeologiyası adlanır [ru.wikipedia.org]. Hər bir dildə müxtəlif növ emosiyaları və onların ifadə çalarlarını bildiren çoxsaylı sözlər mövcud olsa da, yalnız altısı əsas (fundamental)

hesab olunur: sevinc, təəccüb, qorxu, qəzəb, kədər və ikrah. Onlar qısamüddətlidir və onları doğuran vəziyyətlə əlaqəlidir. Məzmun baxımından frazeoloji vahidlərin əhəmiyyətli bir hissəsi hisslərin ifadəsi və insan emosiyalarının təzahürü ilə bağlıdır. Emosiyalar müsbət (sevinc, sevgi, empatiya, zövq, zövq, xoşbəxtlik, hörmət ifadə edən), mənfi (qəzəb, qəzəb, qəzəb, qorxu, qorxu, dəhşət, əzab, emosional ağrı, qıcıqlanma, məyusluq, kin, kədər, ümitsizlik, kədər, xəcalət, utanc, pis əhval-ruhiyyə, narahatlıq, düşmənçilik, çaşqınlıq, nifrət, darıxma, ikrah ifadə edən) və neytral (təəccüb, heyranlıq, laqeydlilik, maraq, maraq, sakitlik ifadə edən) olmaqla təsnif edilir. Frazeoloji vahidlərin emosional komponenti təhlil edilərkən bir sıra amillər nəzərə alınmalıdır. Birincisi, frazeoloji vahidin növü ilə müəyyən olunan məna xüsusiyyətidir. Aydın ki, analitik frazeoloji vahidlərlə və ya idiomlarla işləyərkən motivasiya prosesləri fərqlənir; eyni hal komponentləri arasında müxtəlif dərəcədə semantik birləşmə (füziya) müşahidə olunan idiomlara da aiddir. İkincisi, məcazi mənanın formalaşmasının əsasında duran motivasiyanın xarakteridir. Hər hansı bir mahiyyətin yenidən konseptuallaşdırılmasında istifadə olunan freymlər mühüm rol oynayır. Bu, ilk növbədə, denotativ mənaya və onun linqvomədəni koordinatlar sistemindəki yerinə aiddir. Mahiyyət etibarilə, bu prizmadan yanaşdıqda, denotasiya qiymətləndirici komponentin daxil edilməsi üçün zəmin yaradır. Nəticədə, emosional komponent mənanın bütün struktur elementlərinin qarşılıqlı təsiri, eləcə də frazeoloji vahidin xüsusi növünün təsiri sayəsində meydana çıxır. Frazeologizmin məna komponentləri arasındakı belə dinamik qarşılıqlı əlaqə müəyyən mənada mətndən, V.N.Teliyanın təsvir etdiyi kimi: “bir hissənin mövzu, digərinin isə rema təşkil etdiyi” haldan, daha çox diskursa bənzəyir [Teliya: 2008, p.177].

Analitik məna növü ilə xarakterizə olunan argo frazeologizmləri nümunəsindən istifadə edərək, emosional mənalara əmələ gəlməsi zamanı frazeoloji vahidin komponentlərinin qarşılıqlı təsirini araşdırırıq. Bu məna növünə “thief” komponentini ehtiva edən frazeoloji vahidlər qrupunda rast gəlinir: a thieves’ mother - the owner of a brothel, a thieves’ family - a group of thieves in prison, a thieves’ piece - food, things purchased with funds from the common fund, a thieves’ benefit - extortions from working prisoners in favor of the thieves, a thieves’ man is a prisoner who shares his earnings with thieves, acquiring their patronage for this, a thieves’ community is an organization that includes thieves’ groups of different professions, a thieves’ caste is the highest organization of thieves-lawmen, a thieves’ raspberry is a group that includes thieves of the same profession. Bu frazeoloji vahidlərdə “thievish” komponenti öz mənasını saxlayır, əlaqəli komponent isə idiomun ümumi mənasını formalaşdıran yenidən şərhə məruz qalır. Göstərilən nümunələr argo lüğətlərində frazeoloji vahid mənalının leksikoqrafik təsvirinin mürəkkəbliyini və çatışmazlıqlarını aydın şəkildə göstərir.

Bir sıra lüğət tərifləri polis jarqonu ilə cinayətkar aləmin dilinin maraqlı bir qarışığını təqdim edir – bu məqamı biz artıq qeyd etmişik. Bu baxımdan xüsusilə diqqətçəkən məqam həmin təriflərdə bir tərəfdən “grouping, prisoner, extortion,

exaction” - “qrup, məhbus, haqq tələb etmə (şantaj yolu ilə pul alma) və haqq (yığımlar) kimi terminlərin, digər tərəfdən isə “thief-in-law, common fund, profession” – “qanundakı oğru” – “вор в законе”, “ümumi fond” – “общак” və “peşə - профессия” - cinayətkar mənada kimi anlayışların birləşməsidir. Ümumiyyətlə, ifadənin tərkibində müəyyən bir subkulturaya mənsubiyyəti bildirən leksemin olması, həmin fenomenə müsbət (və ya neytral-müsbət) yanaşmadan xəbər verir. Bununla belə, belə ifadələrin güclü emosional çalar daşdığını düşünmək üçün kifayət qədər əsas yoxdur. Bu tipli ifadələrə “hold” və “take” – “oğurlamaq” mənasında, “drive” – “aldatmaq” və digər komponentləri özündə birləşdirən ifadələr daxildir. Nümunələrə aşağıdakılar aiddir:

“hold – steal”, “take – steal”, “drive – deceive” and some others. For example: “hold a ban” / “hold Maidan” – “steal at the station”, “hold a cage” – “commit theft at bus stops” (while boarding a transport), “hold a cloud” – “commit thefts at the market”, “hold a passage” – “steal in public transport”. Bu nümunələrdə “hold” feli “müəyyən bir məkanda oğurluq etmək” mənasını verir, isim isə həmin məkanı dəqiqləşdirir. Frazoloji vahidlərin növbəti qrupu “oğurlamaq” mənasını verən aşağıdakı ifadələrdən ibarətdir: “to pick and steal” – “to rob a pre-euthanized victim”, “grab-all” – “to rob a strangled or unconscious victim”, “take on a boogey” – “to rob a victim with the help of a bogey - a thrown purse or wallet”, “take into a draft” – “to run away with stolen things using passage yards”, “take on a plaster” – “to commit burglary by entering through a window squeezed out with a plaster”, “to be taken in gop-stop” – “robbery”, “to pickpocket blindly by snatching part of the banknotes”. Bu zaman həmin frazeoloji vahidlərdə baş verən semantik transformasiyaları nəzərə almaq zəruridir. Zəhiri əlamətlərə əsasən, bu qrupa “godfather” və “godfather table” kimi vahidlər daxildir. Onlarda orta qrup komponent kriminal jarqonda müsbət mənə çalarları daşıyan “godfather” terminidir. Bu terminin mənə strukturu aşağıdakı leksik-semantik variantları əhatə edir: “experienced thief-mentor - mentor rolunu oynayan təcrübəli oğru”; “owner of a den of thieves - cinayətkar yuvasının sahibi”; “leader of a criminal group - cinayətkar qruplaşmanın lideri”; “an authoritative thief in law - nüfuzlu “qanuni oğru”; “arbitrator at the meeting - cinayətkar toplantıda vasitəçi (arbitr)”. Bununla belə, bu frazeoloji vahidlərin şərhində ilk denotativ mənə çıxış etməlidir. Birinci frazeoloji vahiddə bu, “the prisoner responsible for making the beds - yataq yerlərinin səliqəyə salınmasına cavabdeh olan məhbus”, ikincisində isə “the prisoner responsible for cleaning the table and washing the dishes - süfrənin yığışdırılmasına və qabların yuyulmasına cavabdeh olan məhbus” mənasını ifadə edir. Beləliklə, “godfather” lekseminin variantlarının semantik strukturundakı ümumi “leadership – rəhbərlik” semi “prisoner responsible for a certain type of activity - müəyyən fəaliyyət növünə cavabdeh olan məhbus”u bildirən denotativ semə çevrilmişdir. Bu cür fəaliyyətlər cinayətkarlara xas heç bir hörmətə layiq olmadığı üçün mənanın qiymətləndirici komponenti mənfi, emosional komponent isə liderlik anlayışı ilə həmin liderliyin həyata keçirildiyi fəaliyyət sahələrinin

əhəmiyyətsizliyi arasındakı ziddiyyətdən irəli gələn istehza ilə nifrət münasibətini ifadə edir.

Beləliklə, bu frazeoloji vahidlər analitik mənalı idiomlar kimi də təsnif edilə bilər, çünki ifadənin hamısı yenidən şərh olunmur, yalnız onun komponentlərindən biri olur. Lakin, “thievish” komponentini ehtiva edən idiomlardan fərqli olaraq (sonuncu argo ilə əlaqəli mənalарını saxlayır), “godfather” komponentini ehtiva edən idiomlarda qiymətləndirmə və emosional keyfiyyətlərdə dəyişiklik məhz həmin konkret komponentin semantik transformasiyası nəticəsində baş vermişdir.

Emotiv komponentin təfsiri əsasən müəyyən bir frazeoloji vahidin və ya frazeoloji vahidlər qrupunun xarakterik təkrar təfsir növündən asılıdır. Təfsir mexanizmlərinin tipologiyası A.N. Baranov və D.O. Dobrovolskinin əsərlərində təqdim olunur [Baranov, Dobrovolskiy: 2005, p.289]. Beləliklə, “thief”, “hold”, “take” komponentlərini ehtiva edən frazeoloji vahidlər qismən təkrar təfsir kateqoriyasına aid edilə bilər. Belə təkrar təfsir əsasən onların tərkib hissələrinin təbiəti ilə müəyyən edilir. Belə bir şərhin bir neçə nümunəsi: rotten bazaar - useless, harmful conversation; to throw out affected words / to talk rubbish / to babble / to have an idle talk / to make up a rigmarole / to wag one’s tongue / to beat the air / to shoot the breeze / to talk nonsense / to talk through one’s hat / to spin a yarn / to spend one’s time in idle chatter / to spend one’s wits to no purpose / to waste one’s powder (time, energy, etc.) and shot / to waste one’s fire / to cackle (talk to no purposes); to poison the gruel - to talk nonsense, to have an empty conversation; thoroughbred cormorant - convicted of malicious hooliganism (cormorant - hooligan); knocked off technically - present the murder as a natural death or an accident; swing in kicha - serve time in prison; telegraph game - a game of cards using cheating symbols [Vəliyeva: 2010, p.405]. Bu frazeoloji vahidlərdə “rotten” və “poison” komponentləri qiymətləndirmə komponentinin mənfə, emosional komponentin isə nifrət və rədd ifadəsi kimi şərh olunmasına imkan verir. “Knocked off technically” ifadəsi müsbət məna daşıyan və hörmət ifadə edən, bununla da emosionallığın təzahürü kimi xidmət edən kimi şərh edilə bilər. Son iki frazeoloji vahid, çox güman ki, emosional xarakter daşıyır və ya onların qiymətləndirici və emosional aspektləri qeyri-stabildir. Müəyyən semantik yenidənşərh növləri öz təbiəti etibarilə qaçılmaz olaraq emosional yük daşıyır. Buna görə də, S.İ. Krassa A.N. Baranov və D.O. Dobrovolski tərəfindən işlənib hazırlanmış semantik yenidənşərh növlərinin təsnifatını tamamlamağı təklif edir [Lixachov:1991; Baranov, Dobrovolskiy: 2005]. Belə hadisələrdən biri də yenidən şərhətmə, yaxud “enantiosemy” - enantiosemiyadır: məsələn, “smelling lilies of the valley - inhaling miasma and saying good morning - committing a theft or robbery in the morning” ilə “zərərli buxarları (miasmanı) ciyərlərə çəkmək” və ya “sabahınız xeyir - demək” ilə “səhər vaxtı oğurluq və ya soyğunçuluq törətmək” arasındakı fərq kimi. Enantiosemiya çoxmənalı bir söz daxilində əks mənanın yaranmasıdır. Bu hadisə həm ingilis, həm də Azərbaycan dili üçün səciyyəvidir [Vəliyeva: 2019, p.237]. Bu cür frazeoloji vahidlərdə motivasiyaedici və denotativ komponentlər arasındakı əks

ifadəli təsir yaranır. Nəticə etibarilə, danışan denotatama münasibətini kinayəli və istehza dolu şəkildə çatdırır. Lağ etməyin emosional təbiəti sözdə qeyri-denotativ təkrar şərhdə də özünü göstərir. Məsələn, “a barn on a tether - a trolleybus” bu ifadə rədd cavabı verən bir münasibəti ifadə edir: “the barn is a vehicle; the vehicle is a tether that limits its mobility”. Bundan əlavə, ifadəlilik, təsviri absurd hala gətirməklə - uyğunsuzluğu (room/animal) birləşdirməklə və bunu hərfi mənə (vehicle) ilə qarşı-qarşıya qoymaqla əldə edilir. Arqoda istehza və xoşxasiyyətli istehza nadir hallarda olur. Nümunələrə “thieves ball” – “sun” kimi idiomlar daxildir. Arqo tamamilə fərqli bir emosional tonla xarakterizə olunur və bu, arqotik diskursa xas olan ifadələrlə aydın şəkildə nümayiş olunur: You, ruff, billy-goat, washed up! Are you turning the cupola? Let’s catch the bastard, we’ll seal the deaf freak in the wild: you’ll be a goat, you’ll grab the side dish, you’ll start squirting kvass. Understood! Godfathers. Trumps”.

Emotivlik baxımından frazeoloji vahidlər korpusu, eynilə leksem korpusu kimi, iki qeyri-bərabər hissəyə bölünür: emosiyalar frazeologiyası və emotiv frazeologiya. Emotiv frazeoloji vahidlər emosional mənə daşıyan idiomlar toplusunu təşkil edir; onlar insanın emosional münasibətini və emosional vəziyyətini ifadə edən xüsusi bir frazeoloji vahid növünü əmələ gətirir. Bu qrupdakı ifadələr aşağıdakı hissləri bildirir: 1) qorxu: crawling with the ass, catching the jitters, spawning, the ass is not iron, the ass press-press, the ass is stuck together, the ass is playing, tearing (pulling) nails with the ass, whisper of the stars, break off the horns, to put on a good bluff; 2) sakitlik: on the drum, keep the stand; one does not care a damn / a darn / a shit / a hoot; 3) güclü hiss, qəzəb: put into a bottle (bubble), jacks covered (walking), fly off the handle; chase someone into a bottle; 4) məmnunluq: the thrill of catching; get a great kick from something; 5) narazılıq: get off the buzz; shit your soul; 6) etirazın açıq şəkildə ifadə olunması: give a ringing sound, take a fuck, give a spanking, give a rustle, splash with drool, drain the pickle. “High” (həmçinin “belt” və ya “keif” kimi də tanınır) termini hissləri və vəziyyətləri təsvir edən jarqon terminləri arasında xüsusi yer tutur. Digər ifadələr arasında, bu termin “bull high” - güclü narkotik və ya alkoqol intoksikasiyası vəziyyəti - və narkotik istifadəçisi digər istifadəçilər qrupuna qoşulduqda yaranan opium intoksikasiyasına bənzər psixo-emosional vəziyyət - “contact high” kimi müəyyən ifadələrdə özünü göstərir. Bu xoşbəxtlik vəziyyəti “be caught - tutula”, “plucked - qeyd edilə”, “broken off - kəsilə” və ya “held - saxlanıla” bilər. Emosiyaları ifadə edən frazeoloji vahidlər proses yönümlü vahidlərin üstünlüyü ilə səciyyələnir; burada prosesin özü adətən fəal hərəkəti və ya təsiri nəzərdə tutur. Yalnız iki frazeoloji vahid nominal mənşəlidir: “the whisper of the stars” (nominal ifadə) və “on the drum” (isimdən yaranmış zərflik tipli frazeoloji vahid). Forma baxımından, qalan idiomlar ya fel birləşmələri (hansı ki, əksəriyyəti təşkil edir), ya da predikativ birləşmələrdir: “point not iron, point bench press, point to zero, excel /beat/ surpass someone”. Feili frazeoloji vahidlər təkcə fərqli emosional vəziyyətləri deyil, həm də emosional təsirləri ifadə edir: to put someone in his / her place, to

knock sense into someone, to bring someone to his / her knees, break off the horns - intimidate, pacify, ruin the buzz, crap the soul - ruin the mood, drive into a bottle (vial) - bring to a state of passion. Emosional cəhətdən yüklənmiş argo frazeologiyası daxilində aşağıdakı leksiko-tematik qrupları ayırd etmək olar: 1) hərəkətlər və fiziki təsir (döyülmə, işgəncə və zorakılıq daxil olmaqla): put jars, give a pack, fill hoops, pour like a rich man (in a rich way), clean the grunt (nickle), do the registration, break the horns, fix up the Easter (Christmas) goose (with straightening), administer anesthesia, set the brains, tear off tail, clear your brains, put it under hammers, make a bulldog, lubricate the attic; b) sexual: hit a rough one, drive a fool under the skin, pull on a bolt, throw a stick (insert), put on a bolt (bayonet, stake), put a thermometer (piston), hit the scar, push a bolt, plow virgin soil, trample on the thighs, to abuse an ace, to break the virgin, to wet the end, to launch a fool, to play the guitar, to sharpen a knife, inflate a drum, tear an asshole, crack a shaggy safe.

Ümumilikdə, arqoya, xüsusilə də arqo frazeologiyasına obyekt və hadisələrin kinayəli, istehza dolu və kobud şəkildə alçaldıcı qavranılması xasdır. Bu baxımdan, bəzi mənanı verən ifadələr qrupundakı motivasiyaedici komponentin formalaşdırdığı emosional ton səciyyəvidir. “Döyülmə” mənasını verən ifadələrin məcazi komponenti də eyni dərəcədə kinayəli görünür; c) psixoloji: hit on the horns, break off the horns, hit on the ears, roll a barrel (balls), swing rights, grind with a drill; 2) müxtəlif növ proseslər və vəziyyətlər: “to push one’s horns” - to work conscientiously, “to pull one’s shoulders” - to take responsibility for other people’s crimes, “to sit on a bucket” - to be despised, “to wet one’s horns” - to meddle in one’s own business, “to tear an ass”, to stand on end, “to wag (twirl) one’s tail” - to ingratiate oneself, “to look for a mare from a Tatar (gypsy)” - to engage in a useless task, “to show off oneself” - to fill one’s worth, “to shake one’s soul” - to interrogate, “to suck a dick” - to be left with nothing, to crow like one’s own - to understand a thief’s slang, “to ice out”, “to turn out in the cold” - to ignore, “to twist a toadstool” - to commit meanness. Onların arasında ifşanı bildirən ifadələr mühüm yer tutur: “to be the telephone, to hit with the tail, to hand over to a pawnshop, to hand over for the whole suit, to let off steam from the mouth, to open the blinds”; 3) face – “sifət, üz”: a) polis: shameful wolf, little red riding hood, rotten cop (garbage, trash), smart mammoth; b) oğru, həbsdə olan: zone horn, rag wolf; c) günah keçisi: soft touch, Charlie, Charley, sitter; d) müəyyən bir xüsusiyyətə əsasən xarakterizə edilən şəxs: brotherly comity, darned condom, belted with a crowbar, hairy flower, mixed whistle, foster brothers, to be eighteen bob in the pound / to have bats in the belfry / to have a bee in one’s bonnet / not quite all there / a bit eccentric / Amer. kinky / he (she) is a bit screwy / he (she) is a real lamebrain / he (she) wants his (her) brains testing / a bit odd / a little touched / not all there / flacky / cross-eyed / (as) nutty as a fruitcake / all there / Cf. touched in the head (upper storey) / off one’s head / off one’s chump / off one’s nut / off one’s rocker / nutty / nuts / batty / loony / bonkers / as mad as a hatter / a bit crazy / gaga

/ cuckoo / a bit cracked / bughouse / he (she) has a tiny screw loose / is not all there / not quite right up top / someone has got apartments to let / someone has his (her) garret unfurnished / someone has bats in his (her) belfry / someone has rats in the attic / baroque (rather eccentric person, about mad man) [Vəliyeva: 2010, p.271]; e) fərdlərin və ya qrupların toplaşması: gypsy trade union, devil's company, bitch parliament; f) qadın: first-class woman, woman with eggs; 4) yerlərin təyin edilməsi: blue light, wedding palace - a gathering place for homosexuals, a convent - a solitary cell for informers, single cell - a cell in which those collaborating with the administration are kept; 5) maddələr: Georgian broom - low grade tea.

Ümumilikdə, argo frazeologiyasının emosional aspekti onun üçün xarakterik olan bir xüsusiyyəti əhatə edir: "Oğruların cəntinin emosional-ekspressiv tərəfi, inkişafına baxmayaraq, keyfiyyətə kasıb, səthi və son dərəcə monotondur" [Teliya:1988, p.368]. Eyni zamanda, frazeologiya motivasiyaedici komponentin fəaliyyət mexanizminin əsasında duran konkret baza obrazları və koqnitiv modellər toplusunu müəyyən etməyə imkan verir. Biz aşağıdakıları modelləri belə təsnif edirik: a) animalistik model – "wagging the tail - quyruq bulamaq", "holding a stance - nişangaha yönəlmək" (ov iti kimi) və "clicking the beak - dimdik şaqıldatmaq" (diqqətsiz olmaq) kimi ifadələr; b) mexanistik (sənaye) model – "open the blinds - jalüzləri açmaq", "roll a barrel - çəlləyi yuvarlamaq" (böhtan atmaq), "put under the hammer - çəkic altına qoymaq" (hərracda satmaq) kimi ifadələr; c) qastronomik model – "pour it like a rich man - varlı adam kimi özünü aparmaq", "goulash for the kidneys – döyülmək"; "kill the Easter goose - Pasxa qazını kəsmək" kimi ifadələr; d) tibbi model – "administering anesthesia, placing a thermometer, furry pimple, placing cups" kimi ifadələr; e) fizioloji model – "shitting your soul, letting off steam from your mouth, sitting on a parachute" kimi ifadələr; e) məişət modeli – "the roof is leaking, looking for a mare from a Tatar, beating butter, lowering half a can" kimi ifadələr; f) təşkilati model – "Wedding Palace", "gypsum trade union", "beach parliament"; g) kombinəedilmiş model – "pull nails with a point" - tibbi və mexaniki modellərin birləşməsi, "drain the pickle" – qastronomik, mexaniki və fizioloji modellərin və animalistik, fizioloji və məişət modellərinin birləşməsi kimi ifadələr. Bu modellərin istifadəsi, ümumiyyətlə, troplara əsaslanan emosional lüğətin formalaşmasında rast gəlinən eyni ifadə üsullarına əsaslanır. Azaltma, vulqarlaşdırma, istehza və təqlid kimi üsullar, adətən mənfi münasibəti ifadə etməyə xidmət edir və bu münasibətlə yanaşı, nifrət, qəzəb, qıcıqlanma və istehza hissləri də yaradır.

Beləliklə, arqotik frazeologizmlərin emosional yükü denotativ, motivasiyaedici və qiymətləndirici komponentlərin mürəkkəb qarşılıqlı təsiri ilə müəyyən edilir. Eyni zamanda, həm bu makro-komponentlərin, həm də onların tərkib hissələrinin şərhli arqotik subkulturanın xüsusiyyətlərinə əsaslanmalıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Баранов, А.Н., Добровольский, Д.О. Аспекты теории фразеологии. *Studia Philologica*, – М., –2005. – 656 с.
2. Бергельсон, М.Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации // Вестник МГУ. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002.
3. Красса, С.И. Арготические фразеологизмы в современном русском языке: семантические и лингвокультурологические аспекты: Дисс.канд. филол.наук. – Ставрополь, – 2000. – 165 с.
4. Лихачев, Д.С. Черты первобытного примитивизма воровской речи // Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона: Речевой и графический портрет советской тюрьмы. – М.: Края Москвы, – 1992. – с. 354-398.
5. Телия, В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: Язык и языковая картина мира. – М.: Наука, 1988. – с. 173-204.
6. Телия, В.Н. Лингвокультурология – ключ к новой реальности феномена воспроизводимости несколькословных образований, Язык. Культура. Общение: Сборник научных трудов в честь юбилея С.Г.Тер-Минасовой, М., Гнозис, 2008, 62 с.
7. <https://ru.wikipedia.org>
8. Valiyeva, N.Ch. A Great Triglot Phraseological Dictionary. – 2 volumes: 1-st vol., 988 s., 2-nd vol., 987 s., – Baku: Azerneshr, – 2010, – 1975 p.
9. Valiyeva, N.Ch. Synergetics of the Language, National Consciousness and Culture by Globalization. – Germany, Saarbrücken: Lambert Academic Publishing House. – 2018. - 978-613-9-94516-0. – 227 p.
10. Valiyeva, N.Ch. A Paradigm of Contrastive Lexicology of the English and Azerbaijani Languages. – Baku: Science and Education, – 2019. – 416 s.

PHRASEOLOGY OF EMOTIONS AND EMOTIVE PHRASEOLOGICAL UNITS IN GLOBAL ENGLISH
RESUME

The corpus of phraseological units in terms of emotiveness, just as in the case of lexemes, is divided into two unequal parts - phraseology of emotions and emotive phraseology. A total of 1971 phraseological units were analyzed, extracted using a continuous sampling method from the idiomatic dictionary. There are 797 units of phraseological units denoting emotions in our material, or 2, 47% of the total. Emotive phraseological units are a set of phraseological units with emotional meaning; they represent a special type of phraseological units that express the emotional attitude and emotional state of a person. Phraseologisms of emotions are characterized by a predominance of units of a procedural nature, and the process, as a rule, involves active action or influence. Elected phraseological units extracted

from the corpus of idiomatic dictionaries. Emotive phraseological units, like argotic phraseology in general, are characterized by the dominance of units of procedural semantics. Thus, the ratio of non-procedural and procedural phraseological units is 1:4, which indicates the active manifestation of the emotional attitude manifested by argotic phraseology. The presented to your attention article is dedicated to the investigation of emotive phraseological units in global English.

Key words: *phraseology of emotions, emotive component, linguocultural coordinates, subcultural identification lexeme, irony, argot.*

ФРАЗЕОЛОГИЯ ЭМОЦИЙ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМЫ В ГЛОБАЛЬНОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ РЕЗЮМЕ

Корпус фразеологизмов по эмотивности так же, как и в случае с лексемами, делится на две неравные части - фразеологию эмоций и эмотивную фразеологию. Всего было проанализировано 1971 фразеологизмов, извлеченных методом непрерывной выборки из фразеологического словаря. Фразеологизмов, обозначающих эмоции, в нашем материале 797 единиц, или 2, 47% от общего количества. Эмотивные фразеологизмы – совокупность фразеологизмов, обладающих эмоциональным значением; они представляют собой особый тип фразеологизмов, выражающих эмоциональное отношение и эмоциональное состояние человека. Фразеологизмы эмоций характеризуются преобладанием единиц процессуального характера, а процесс, как правило, предполагает активное действие или воздействие. Избранные фразеологизмы, извлеченные из корпуса идиоматических словарей. Эмотивные фразеологизмы, как и арготическая фразеология в целом, характеризуются доминированием единиц процессуальной семантики. Таким образом, соотношение не процессуальных и процессуальных фразеологизмов составляет 1:4, что свидетельствует об активном проявлении эмоционального отношения, проявляемого арготической фразеологией. Представленная вашему вниманию статья посвящена исследованию эмотивных фразеологизмов в мировом английском языке.

Ключевые слова: *фразеология эмоций, эмотивный компонент, лингвокультурные координаты, субкультурно опознавательная лексема, ирония, арго.*